

INSTITUTY NÁHRADNÍ RODINNÉ PÉČE

ZDEŇKA KRÁLÍČKOVÁ

Masarykova universita, Právnická fakulta

Abstract in original language

Záhy po komunistickém převratu v roce 1948 došlo k likvidaci pěstounské péče, a to zákonodárcem. V důsledku kolektivizace na všech úrovních – a také, žel, kolektivizace výchovy dětí, jež vedla v adoraci ústavní výchovy a v potlačení tradičních institutů náhradní péče o dítě v lidově-demokratickém zákoně o právu rodinném z pera společné československo-polské komise i v jeho nástupci z šedesátých let, bylo na pěstounskou péči zcela zapomenuto, podobně jako na jiné „buržoazní přežitky“. V literatuře se lze setkat s výstižným názorem charakterizujícím koncepci institutů náhradní rodinné péče v zákoně o rodině z šedesátých let slovy „juristické odchylení od tradičního právního pojmosloví“ s cílem „zahlušit pravý stav věci.“ Nicméně, později - díky hlasům odborníků z praxe - našla pěstounská péče v rodinných kodexech své zakotvení, které však není zcela bez problémů, zejména ve vazbě na institut svěření dítěte do péče jiné fyzické osoby než rodiče. Cílem příspěvku je poukázat na klady i zápory, na společné znaky i na celou řadu odlišností jednotlivých právních úprav v historických souvislostech.

Key words in original language

Pěstounská péče; Tradice; Komunistický převrat v roce 1948; Kolektivizace péče o děti; Návrat k tradičním institutům.

Abstract

After the communist take-over, the institution of foster care was canceled by the lawmaker. Due to collectivezation on the all levels, and unfortunately on the level of child's care, the foster care was abandoned by the law maker of the Act on the Family Law from 1949 created by the common Czechoslovak-Polish commission and the Act on the Family. Later on - thanks to professionals, the foster care founded again its place in legal order. However, it was not without problems, especially in the relation with child's custody. The contribution is focused on positives and negatives of Czech, Slovak and Polish acts regarding fostering and child's custody in their historical consequences.

Key words

Foster care; Child's custody; Tradition; Communist take over in 1948; Collectivization; Come back; Traditional institutions.

1. ÚVOD

O rodinném právu se obecně traduje, že je nejméně vhodným odvětvím pro harmonizaci, resp. unifikaci. Rodinné právo bývá označováno za zrcadlo

společnosti té které země, které není možné měnit dne ze dne, revolučně, nota bene experimentálními instituty.

Jak již bylo konstatováno v úvodním příspěvku,¹ jednotlivé instituty vytvořené československo-polskou komisí dnes hodnotíme spíše pozitivně (např. rozvod s možností upuštění od výroku o vině, zákonné společenství majetkové), u jiných – zejména institutů náhradní rodinné péče, žel, nezbyvá než předznamenat, že jsou poplatné době svého vzniku.² Nicméně, je všeobecně známo, že československo-polská komise stála před nelehkým úkolem. Měla za úkol unifikaci velmi rozdílných právních úprav v zemích s rozličnou právní kulturou a tradicemi a – jde-li o toto dílčí téma, o věc značně politizovanou. Žel, v rámci tzv. právníkové dvouletky bylo přehlíženo, že dítě je neoddělitelnou součástí své přirozené rodiny³ a nebylo navázáno na civilizační tradice založené obecným občanským zákoníkem, který osobní péči o dítě jinou osobou než rodičem upravoval pomocí institutu převzetí do schovanství (srov. § 186 o. z. o.). Z české dobové literatury se podává, že se osoba pečující o dítě se nazývala pěstoun,⁴ že „adopcí není ještě pouhý poměr schovanecký“ a že ti, kteří se dítěte ujali „nejsou zase oprávněni zadržovati dítě vlastním jeho rodičům, kteří snad později se o ně hlásí“⁵ a že „rodičové po případě zákonný zástupce mohou dítě kdykoli požadovati zpět ...“.⁶

Jde-li o Slovensko, v literatuře bylo uvedeno, že „individuální péči o nezletilé vykonávala až do r. 1930 Slovenská divize ČSČK se svými místními spolky“.⁷ Posléze bylo možné nezletilé dítě svěřit do péče

¹ Srov. *Králíčková, Z.*: Rodinné právo včera, dnes a zítra. Viz tento elektronický sborník.

² K tomu srov. *Knapp, V.*: Proměny času. Praha: Prospektum, 1998; *Anonymus (hlavní redaktor V. Knapp)*: Právo rodinné. Praha, Státní pedagogické nakladatelství, 1961; *Petrželka, K.*: Perspektivy spolupráce československých a polských právníků. Právník, 1949, č. 2, s. 59 – 60. Z nejnovější literatury *Fiedorczyk, P.*: Czechoslowacka droga do kodifikacji prawa rodzinnego (1919 – 1949). V tisku; *Fiedorczyk, P.*: Československo-polská spolupráce v unifikaci a kodifikaci rodinného práva po roce 1945. Viz tento elektronický sborník.

³ Tak *Šabatová, A.*: Dítě je neoddělitelná součást rodiny. Náhradní rodinná péče, 2004, č. 3, s. 12 a násl.

⁴ K tomu srov. komentář k tomuto ustanovení v díle *Rouček, F., Sedláček, J.*: Komentář k československému obecnému zákoníku občanskému a občanské právo platné na Slovensku a v Podkarpatské Rusi. Praha: Linhart, 1935, díl první, s. 912 a násl.

⁵ Srov. *Tilsch, E.*: Rakouské právo občanské. Právo rodinné. Praha: Věšhrd, 1908, s. 93-94.

⁶ Viz *Krémář, J.*: Základy přednášek o právu občanském. IV. Právo rodinné. Praha: Věšhrd, 1927, s. 82.

⁷ Srov. *Schiller, M. a kol.*: Péče o děti v ČSSR. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1971, s. 14.

pěstouna. Z historických pramenů se dále podává, že „poměr schovanský je napodobením poměru rodičovského, ale jen faktickým napodobením, a všeobecně nemá právní následky“ a že „poručenský soud však může na pěstouna přenést jednotlivá rodičovská oprávnění“.⁸

Nelze zastírat, že vedle snahy o vymícení vykořisťování cizích chudých dětí,⁹ zejména na venkově, bylo československo-polskou komisí navazováno na politická rozhodnutí, která záhy po komunistickém převratu v důsledku kolektivizace na všech úrovních – a také, žel, kolektivizace výchovy dětí, vedla k adoraci ústavní výchovy. Tím došlo k potlačení tradičních institutů náhradní péče o dítě, alespoň jde-li o dnešní Česko, a z právního řádu se tiše vytratil nominální (pojmenovaný) institut individuální osobní péče o dítě, institut pěstounské péče zavržený jako buržoazní přežitek.¹⁰

Odpovědi na mnohé otázky lze vyčíst z důvodové zprávy¹¹ k výsledku činnosti československo-polské komise a z dobové literatury. Jde o náročnou práci pro historiky. Nicméně, chceme-li lépe porozumět současné právní úpravě a seriózně hovořit o rekodifikaci,¹² nezbyvá než se pro účely

⁸ Tak *Luby, S.*: Základy všeobecného soukromého práva. 3. vyd. Šamorín: Heuréka, 2002, s. 228.

⁹ Tak v díle *Schiller, M. a kol.*: Péče o děti v ČSSR. Op. cit., s. 19.

¹⁰ Tak *Radvanová, S.*: Jak dál v náhradní péči o dítě. K některým aktuálním otázkám. Justiční praxe, 2002, č. 6, s. 375 a násl.

¹¹ Jde-li o důvodovou zprávu, viz *Andrlík, J., Blažke, J., Kafka, A. (eds.)*: Komentář k zákonu o právu rodinném. Praha: Orbis, 1954, s. 13 a násl. - Obecná část důvodové zprávy.

¹² V Česku se započalo s rekodifikačními pracemi v důsledku věcného záměru Ministerstva spravedlnosti (č.j. 2623/00-L ze dne 29. ledna 2001), ze kterého vyplývá snaha o vytvoření evropského kontinentálního civilistického pojetí rodinného práva. Rodinněprávní normy byly začleněny do druhé části paragrafovaného pracovního znění návrhu rekodifikovaného soukromoprávního kodexu. K tomu srov. *Eliáš, K., Zuklínová, M.*: Principy a východiska nového kodexu soukromého práva. Praha: Linde, 2001, a řadu časopiseckých studií z pera hlavních zpracovatelů. Jde-li o současný stav rekodifikačních prací v Česku, resp. text vládního návrhu nového občanského zákoníku, srov. www.psp.cz, sněmovní tisk č. 835, V. volební období.

Ze slovenské literatury ve věci potřeby rekodifikace rodinného práva, srov. zejména *Arnoldová, M.*: Rodinné právo a jeho miesto v systéme právného poriadku. Justičná revue, 2003, č. 10, s. 860 – 862, s odkazem na díla *Luby, Š.*: Dejiny súkromého práva na Slovensku. Bratislava, 1946, s. 15, ze kterého se podává „*Rodinné právo je súčasťou občianskeho práva. V rámci občianskeho práva rodinné právo vzniklo a vyvíjalo sa. To platí aj pre vývoj rodinného práva na území dnešného Slovenska ...*“, a *Glos, J. a kol.*: Rodinné právo. Obzor, Bratislava, 1975, s. 9 – 10. Také srov. *Lazár, J.*: K niektorým koncepčným otázkám rekodifikácie súkromého práva. Justičná revue, 2001, č. 1, s. 11, a především *Kubíčková, G.*: Perspektivy rozvoja rodinného práva. Justičná revue, 2001, č. 2, s. 25. Pokud jde o aktuální vývoj na Slovensku, viz *Lazár, J. (ed.)*: Návrh legislatívneho

tohoto příspěvku zabývat alespoň základními historickými mezníky a jejich legislativními výstupy.

Cílem tohoto příspěvku je proto analyzovat účel a podstatu jednotlivých institutů náhradní rodinné péče po roce 1948 v bývalém Československu a v Polsku a zamyslet se nad jejich účelem, jde-li o jejich sblížení a rozcházení, zejména ve vazbě na judikaturu Evropského soudu pro lidská práva.

2. K JEDNOTLIVOSTEM

Léta 1950 - 1964

Jde-li o český a slovenský zákon o právu rodinném (srov. 265/1949 Sb., 265/1949 Zb.) a polský kodeks rodzinny (zákon ze dne 27. 6. 1950, Nr. 034), v obecné rovině je třeba říci, že vedle institutu osvojení tyto kodexy neupravovaly jakýkoli institut náhradní rodinné péče. Pokud rodiče dítěte nemohli, neuměli anebo nechtěli své dítě vychovávat, a současně nebylo možné rozhodnout o jeho osvojení (nově pojímaném jako přijetí cizího nezletilého dítěte za vlastní), dítě muselo být umístěno především do ústavu. Tak stanovil výslovně zákon o sociálně-právní ochraně dětí slovy „Je-li třeba dítě svěřit do péče nahrazující péči rodičů, bude umístěno zásadně do péče kolektivní; jinak lze dítě umístit jen v rodině, která skýtá záruku, že dítě bude vychováno k lásce k lidově demokratickému státu, a která je schopna mu poskytnout prostředí příznivé pro všech stránkách pro jeho rozvoj, a to zpravidla u toho, kdo dítě osvojí“ (srov. § 9 zákona č. 69/1952 Sb., resp. Zb., novelizovaný zákonem č. 58/1955 Sb., resp. Zb.). Dodejme, že zákon o rodině žádný institut „umístění dítěte v rodině“ neznal a osvojení mezi blízkými příbuznými (prarodiči a vnuky, sourozenci) bylo a je důvodně z povahy věci vyloučeno.

Období 1964 - 1973

Nástupci kodexů z šedesátých let již ve věci institutů náhradní rodinné péče stanovili odlišně. Jak se podává z důvodové zprávy k českému a

zámeru kodifikácie súkromného práva. Bratislava: Ministerstvo spravodlnosti, 2008 a najnovější studii hlavních zpracovatelů návrhu nového občanského zákoníku *Lazar, J., Kubíčková, G.*: Rodinné právo v pripravovanom slovenskom Občianskom zákonníku. In *Winterová, A., Dvořák, J. (eds.)*: Pocta Sentě Radvanové k 80. narozeninám. Praha: ASPI – Wolters Kluwer, 2009, s. 283 a násl.

Jde-li o východiska rekodifikačních prací v Polsku, srov. *Radvański, Z. (ed.)*: Zielona księga. Optymalna wizja Kodeksu cywilnego w Rzeczypospolitej Polskiej. Warszawa: Ministerstwo sprawiedliwości, 2006. V českém jazyce pak viz *Tégl, P.*: Zpráva o přípravě nového Kodeksu cywilnego v Polsku. In *Winterová, A., Dvořák, J. (eds.)*: Pocta Sentě Radvanové k 80. narozeninám. Praha: ASPI – Wolters Kluwer, 2009, s. 553 a násl.

slovenskému zákonu o rodině (zákon č. 94/1963 Sb., dále jen ZOR, zákon č. 94/1963 Zb., dále jen SZOR), zákonodárce nepochybně přehodnotil chybu, kterou udělal při koncipování jeho předchůdce. Z odborné literatury můžeme ve věci „méně příznivých důsledků, vyplývajících z některých neuvážených reorganizačních snah“ citovat následující hodnotící závěry: „Zejména jde o praktické nedocení výchovné funkce rodiny, přecenění kolektivní výchovy, zvláště u dětí útlého věku, přezírání citové výchovy a lidské individuality a někdy přeorganizovanost, omezující volný čas a ohrožující přirozený vývoj“.¹³

Nicméně, na tradiční, předpřevratové (1948) instituty nebylo výslovně navázáno. V české literatuře se lze setkat s výstižným názorem charakterizujícím novou koncepci zákonodárce z počátku šedesátých let slovy „juristické odchýlení od tradičního právního pojmosloví“ s cílem „zahlušit pravý stav věci.“¹⁴

Zákonodárcem byl vytvořen institut svěřením dítěte do výchovy jiného občana než rodiče (srov. § 45 odst. 1 ZOR, § 45 odst. 1 SZOR). Jeho systematické zařazení se z dnešního pohledu jeví jako problematické, neboť ve druhém odstavci téhož ustanovení byla upravena ústavní výchova. Podstatu zkoumaného institutu lze vystihnout slovy: individuální osobní péče o dítě v osobou odlišnou od rodiče, jejíž práva a povinnosti k dítěti vymezí soud. V praxi se jednalo zejména o právo a povinnost o dítě osobně pečovat, rozhodovat v běžných věcech dítěte, případně přijímat na dítě výživné a použít ho v zájmu dítěte.

V Polsku byla situace obdobná.

Rok 1973, resp. 1975

Jde-li o další vývoj, nelze nezmínit aktivity českých odborníků,¹⁵ kteří se léta zasazovali o obrodu pěstounské péče u nás a vytvořili tak fakticky atmosféru, která přála vytváření tzv. velkých rodin ať už žijících individuálně, nebo soustředěných do dětských vesniček.¹⁶ Dodejme jen, že

¹³ Srov. *Schiller, M. a kol.: Péče o děti v ČSSR. Op. cit., s. 21.*

¹⁴ Srov. *Glos, J.: Pěstoun, macecha a otčím se stěhují do našeho rodinného práva. Právní obzor, 1970, s. 519 a násl.*

¹⁵ Za všechny jmenujme *Zdeňka Matějčka, Josefa Langmaiera, Jiřího Dunovského, Jarmilu Koluchovou, Sentu Radvanovou* aj.

¹⁶ K vývoji sociálně-právní ochrany a zejména institutů individuální náhradní péče u nás viz slova *Františka Brabence* v díle *Novotná, V., Burdová, E.: Zákon o sociálně-právní ochraně dětí. Komentář. 3. vydání. Praha: Linde, 2007, s. 9 a násl., zejm. s. 14.*

K aktuálním otázkám pak viz *Sobotková, I.: Pěstounské rodiny: jejich fungování a odolnost. Praha: MPSV, 2003.*

zákonodárce na požadavky z praxe posléze reagoval. V sedmdesátých letech došlo ke znovuzavedení pěstounské péče do českého, resp. československého právního řádu, ovšem v poměrně hybridní podobě (srov. zákon č. 50/1973 Sb., o pěstounské péči, zákon č. 50/1973 Zb. o pěstounské starostlivosti).¹⁷ Pěstounskou péči upravenou tímto zákonem bychom mohli charakterizovat jako osobní dlouhodobou výchovu, resp. péči o nezletilé děti v případě, kdy rodiče nemohou dostát svým povinnostem, nelze uplatnit institut osvojení a ústavní výchova není vhodná (§ 1 cit. zák.). Jde-li o práva a povinnosti pěstouna, resp. společných pěstounů – manželů, zákon stanovil především osobní péči, obdobná práva a povinnosti rodičů; jde-li však o zastupování dítěte a správu jeho záležitostí, pak šlo jen o běžné záležitosti s možností obrátit se na soud, rozhodne-li zákonný zástupce dítěte nikoli v zájmu dítěte (srov. § 4 cit. zák.). Pěstounská péče byla od samého počátku pojata jako péče státem financovaná, což ovšem rodiče nezabavovalo vyživovací povinnosti k dítěti (hrazenou nepřímo státu).

Ve vazbě na přijetí tohoto zákona byl novelizován i zákon o rodině (a to zákonem č. 132/1982 Sb., zákonem č. 132/1982 Zb.). Od účinnosti novely bylo možné svěřit dítě také do společné péče manželům. Dále bylo stanoveno, že dítě může být svěřeno do pěstounské péče s tím, že podrobnosti stanoví zvláštní zákon (srov. § 45 odst. 2 ZOR, resp. SZOR).

Od přijetí zákona o pěstounské péči se traduje celá řada mýtů, ačkoli zákon dnes stanoví v mnoha věcech zcela odlišně, resp. je třeba vnímat lidskoprávní dimenzi rodinného práva. Jde především o mýtus dlouhodobosti pěstounské péče, pojmání pěstounské péče jako tzv. quasi osvojení bez možnosti styku dítěte s rodiči.¹⁸

Rovněž v Polsku byl přijat zákon, který zakotvil institut pěstounských rodin a možnost svěřením dítěte do poručensko výchovné péče (srov. zákon Dz. U. 1975 Nr. 45) do rodinného zákoníku nazvaného kodex rodzinny a opiekuńczy (Dz. U. 1964 Nr. 9, viz nová ustanovení § 1121, 1122 - rodzina zastępcza).

Po roce 1989

Rok 1989 by ale měl být považován za mezník v diskontinuitě s dobou, kdy „právo bylo považováno za vůli vládnoucí třídy povýšenou na zákon.“ Jak v Česku, tak na Slovensku i v Polsku byly přijaty nové ústavy, přistoupeno

¹⁷ Srov. *Radvanová, S., Zuklínová, M.*: Kurz občanského práva. Instituty rodinného práva. Praha: C. H. Beck, 1999, s. 142 a násl.

¹⁸ K tomu v podrobnostech *Králíčková, Z.*: Pěstounská péče: mýty versus ústavně konformní interpretace a aplikace zákona s úvahami de lege ferenda. *Právní rozhledy*, 2008, č. 9, s. 309 a násl.; *Radvanová, S.*: „Mytologie“ náhradní péče o děti. In *Mitlöchner, M.* (ed.): Sborník referátů. 16. celostátní kongres k sexuální výchově v České republice. Praha: 2008, 120 - 122.

k celé řadě mezinárodních lidskoprávních úmluv a začalo se hovořit o potřebě rekonstrukce základních pramenů,^{19 20 21} včetně rodinných kodexů. Mnohé instituty začaly být interpretovány odlišně – v duchu mezinárodních úmluv a evropských tradic. Také došlo k přijetí mnoha dílčích novel, více či méně kontroverzních.²²

Koncem roku 1992 bylo přistoupeno k rozdělení Československa. Nástupnické státy, Česko a Slovensko, přijaly nové ústavy²³ a právní řády se v mnohém začaly rozcházet.²⁴

¹⁹ V Česku se započalo s rekonstrukčními pracemi v důsledku věcného záměru Ministerstva spravedlnosti (č.j. 2623/00-L ze dne 29. ledna 2001), ze kterého vyplývá snaha o vytvoření evropského kontinentálního civilistického pojetí rodinného práva. Rodinněprávní normy byly začleněny do druhé části paragrafovaného pracovního znění návrhu rekonstruovaného soukromoprávního kodexu. K tomu srov. *Eliáš, K., Zuklínová, M.*: Principy a východiska nového kodexu soukromého práva. Praha: Linde, 2001, a řadu časopiseckých studií z pera hlavních zpracovatelů. Jde-li o současný stav rekonstrukčních prací v Česku, resp. o text vládního návrhu nového občanského zákoníku, srov. www.psp.cz, sněmovní tisk č. 835, V. volební období.

²⁰ Ze slovenské literatury ve věci potřeby rekonstrukce rodinného práva, srov. zejména *Arnoldová, M.*: Rodinné právo a jeho miesto v systéme právného poriadku. *Justičná revue*, 2003, č. 10, s. 860 – 862, s odkazem na díla *Luby, Š.*: Dejiny súkromného práva na Slovensku. Bratislava, 1946, s. 15, ze kterého se podává „*Rodinné právo je súčasťou občianskeho práva. V rámci občianskeho práva rodinné právo vzniklo a vyvíjalo sa. To platí aj pre vývoj rodinného práva na území dnešného Slovenska ...*“, a *Glos, J. a kol.*: Rodinné právo. *Obzor*, Bratislava, 1975, s. 9 – 10. Také srov. *Lazár, J.*: K niektorým koncepčným otázkám rekonstrukcie súkromného práva. *Justičná revue*, 2001, č. 1, s. 11, a především *Kubíčková, G.*: Perspektivy rozvoja rodinného práva. *Justičná revue*, 2001, č. 2, s. 25. Pokud jde o aktuální vývoj na Slovensku, viz *Lazár, J. (ed.)*: Návrh legislatívneho zameru kodifikácie súkromného práva. Bratislava: Ministerstvo spravodlnosti, 2008 a nejnovější studii hlavních zpracovatelů návrhu nového občanského zákoníku *Lazar, J., Kubíčková, G.*: Rodinné právo v pripravovanom slovenskom Občianskom zákonníku. In *Winterová, A., Dvořák, J. (eds.)*: Pocta Sentě Radvanové k 80. narozeninám. Praha: ASPI – Wolters Kluwer, 2009, s. 283 a násl.

²¹ Jde-li o východiska rekonstrukčních prací v Polsku, srov. *Radvański, Z. (ed.)*: Zielona księga. Optymalna wizja Kodeksu cywilnego w Rzeczypospolitej Polskiej. Warszawa: Ministerstwo sprawiedliwości, 2006. V českém jazyce pak viz *Tégl, P.*: Zpráva o přípravě nového Kodeksu cywilnego v Polsku. In *Winterová, A., Dvořák, J. (eds.)*: Pocta Sentě Radvanové k 80. narozeninám. Praha: ASPI – Wolters Kluwer, 2009, s. 553 a násl.

²² K problematice poslaneckých návrhů jako jednoho z důvodů současného stavu české legislativy viz studie *Zoulík, F.*: Úvaha o naší současné legislativě. Ve službách práva. Sborník příspěvků k 10. výročí založení pobočky nakladatelství C. H. Beck v Praze. Praha: C. H. Beck, 2003, s. 1 a násl.

²³ Při interpretaci a aplikaci je tak třeba vycházet z českého i slovenského právního řádu jako z celku; zejména z Ústavy České republiky a ústavy Slovenské republiky, a také z Úmluvy o právech dítěte a z Úmluvy o ochraně lidských práv a základních svobod.

²⁴ K tomu srov. *Králíčková, Z.*: Sbližování a vzdalování slovenského a českého rodinného práva. *Právník*, 2005, č. 2, s. 157 a násl.

Za nejvýznamnější počín, jde-li o Českou republiku, je ve věci institutů náhradní rodinné péče třeba považovat přijetí zákona o sociálně-právní ochraně dětí (zákon č. 359/1999 Sb.). V důsledku toho byl novelizován i stále platný zákon o rodině (novelou provedenou zákonem č. 360/1999 Sb.). Tímto počínem došlo – ve vazbě na zrušení samostatného zákona o pěstounské péči, k začlenění pěstounské péče do soukromoprávního rodinného kodexu (srov. §§ 45a – 45d ZOR).²⁵ Základními rysy pěstounské péče již není dlouhodobost, ale osobní péče o dítě po dobu, co rodičům bude v osobní péči o jejich dítě bránit nějaká překážka, ať už objektivní nebo subjektivní. Jde-li o institut svěřením dítěte do výchovy, zákonodárce *expressis verbis* zakotvil preferenci osob dítěti příbuzných (srov. zákon č. 91/1998 Sb.)

Odborná i laická veřejnost si začala klást otázku, jaký je rozdíl mezi pěstounskou péčí (§§ 45a – 45d ZOR) a svěřením dítěte do péče jiné osoby než rodiče (§ 45 ZOR). Nelze nevidět, že v rámci snahy o potlačení významu kolektivní péče a o reformu soukromého práva v průběhu devadesátých let minulého století se oba instituty obsahově přiblížily. Rozdíly není možné uměle vytvářet, zejména s poukazem na neblahou historii a podivné instituty vzniklé dle politického zadání, experimentálně originální za každou cenu, tedy i na úkor dotčených lidí. V praxi se traduje, že pěstounská péče není pro příbuzné dítěte, ačkoli ze zákona tento zákaz nevyplývá.²⁶

Později byl český zákon o rodině, jde-li o pěstounskou péči, novelizován ve vazbě na snahu uvádět do praxe nové podoby pěstounské péče²⁷ – zejména pěstounské péče pojímané v zahraničí jako profesionální. Český zákonodárce vtělil do zákona o rodině institut pěstounské péči na přechodnou dobu (srov. zákon č. 134/2006 Sb.).²⁸ Lze mít výhrady jak ke koncepci, tak k jazykovému vyjádření i systematickému zařazení (srov. § 45a odst. 2 ZOR ve spojení s § 27 ZSPOD). Nicméně, obecně lze konstatovat, že lépe nedostatečně, než vůbec.²⁹

²⁵ Srov. také *Králíčková, Z.*: Pěstounská péče po novele. *Právo a rodina*, 2000, č. 6, s. 1 – 5, a 7, s. 5 – 9.

²⁶ K tomu v podrobnostech *Králíčková, Z.*: Pěstounská péče: mýty versus ústavně konformní interpretace a aplikace zákona s úvahami *de lege ferenda*. *Op. cit.*

²⁷ K tomu např. *Dunovský, J.*: Pěstounská péče, současnost a perspektivy. *Sociální politika*, 1993, č. 9, s. 8.

²⁸ K tomu v podrobnostech srov. *Řeháková, L.*: Profesionální pěstounská péče. Tento sborník.

²⁹ Jako varianta pěstounské péče bývá v české literatuře uváděna kontroverzní tzv. *hostitelská péče* (Tak *Motejl, O., Černá I., Panovská, K., Matyášová, P.*: *Rodina a dítě. Stanoviska 2. Sborník stanovisek veřejného ochránce práv*. Praha: ASPI, s. 86.)

Jde-li o platnou slovenskou právní úpravu, zákonodárce přijal nový zákon o pestúnskej starostlivosti a o príspevkoch pestúnskej starostlivosti (zákon č. 265/1998 Z. z.) a později pak především nový slovenský zákon o rodině (zákon č. 36/2005 Z. z., o rodině, dále jen SZOR), ve kterém je upravena vedle náhradní osobní starostlivosti (§§ 45 - 47 SZOR) také pěstounská starostlivost (srov. §§ 48 – 53 SZOR). Zákon o pestúnskej starostlivosti nyní reguluje pouze dávky pěstounské péče. V neposlední řadě je třeba zmínit zákon o sociálno-právnech ochrane detí a sociálnej kuratele o zmene a doplnení niektorých zákonov (305/2005 Z. z.).³⁰

Pokud jde o pěstounskou starostlivost, resp. péči, rodiče zásadně zůstávají zákonnými zástupci svého dítěte a mají *expressis verbis* zakotvené právo se svým dítětem stýkat. Jde-li o práva a povinnosti pěstounů, zákon

Poznatky z praxe, dále, žel, nasvědčují tomu, že ačkoli hostitelská péče není institutem upraveným zákonem o rodině, bývá využívána jako možný předstupeň pěstounské péče, ale i osvojení (sic!). Prostor k obcházení procesu zprostředkování pěstounské péče, resp. osvojení, a institutů předpěstounské a předadopční péče skýtá ustanovení § 30 ZSPOD. Podle tohoto ustanovení může ředitel ústavu svěřit dítě do „dočasné péče“, resp. slovy zákona „... *po předchozím písemném souhlasu obecního úřadu obce s rozšířenou působností povolit dítěti, ... pobyt u rodičů, popřípadě jiných fyzických osob, a to nejvýše v rozsahu 14 kalendářních dnů ...*“. Lze mít za to, že účelem tohoto institutu je krátkodobý pobyt dítěte u rodičů, popřípadě u osob, které dítě zná, jsou mu blízké apod. Zákon totiž neupravuje zprostředkování tzv. hostitelské péče pro osoby dítěti neznámé, jejich odborné posuzování a prověřování apod. Je tak možné plně souhlasit s názorem, že řediteli ústavu nepřísluší nabízet dítě k pobytu osobám, které si do příslušného zařízení přijdou vybrat dítě. (Tak *Novotná, V., Burdová, E.*: Zákon o sociálně-právní ochraně dětí. Komentář. 3. vydání. Praha: Linde, 2007, s. 144.)

Pokud k takovému „*taktickému manévru k rychlému dosažení pěstounské péče*“ v praxi dojde, hrozí, že mimo zákon navozený faktický stav, kterým se předjímá budoucí soudní rozhodnutí o osudu dítěte, soud bez dalšího potvrdí, mimo jiné v zájmu stability výchovného prostředí (Tato výstižná kritická slova, plně vystihující problematiku, byla – mimo jiné – uveřejněna v díle *Kotek, M., Kotalová, K.*: Hostitelská péče – dnes a zítra. Aktuální otázky náhradní rodinné péče. Sborník z VII. celostátního semináře náhradní rodinné péče konaného ve dnech 10. – 11. 10. 2007. Brno: Triada, s. 23.)

V této věci se nabízí otázka, zda ustanovení § 30 ZSPOD není praxí aplikováno jako *náhražka* za ustanovení § 5 odst. 1 zákona č. 109/2002 Sb., o výkonu ústavní výchovy nebo ochranné výchovy ve školských zařízeních, upravující možnost umístění dítěte mimo zařízení do *smluvní rodiny*, které bylo zrušeno nálezem Ústavního soudu (srov. náleze č. 476/2004 Sb.).

³⁰ K právní úpravě pěstounské péče srov. dále komentářovou literaturu, např. dílo *Pavelková, B., Kubičková, G., Čechotová, V.*: Zákon o rodině. Komentář. Bratislava: Heuréka, 2005, a *Svoboda, J., Ficová, S.*: Zákon o rodině. Komentář. Bratislava: Eurounion, 2005.

Také srov. úpravu tzv. profesionální náhradní rodiny opírající se o zákon č. 195/1998 Z. z. a zákon č. 279/1993 Z. z. Ke zkušenostem viz *Roháček M.*: Profesionálna náhradná rodina na Slovensku. Aktuální otázky náhradní rodinné péče. Sborník z III. celostátního semináře náhradní rodinné péče konaného ve dnech 29. – 30. 9. 2003. Brno: Trialog, 2003, s. 21 a násl.

zdůrazňuje povinnost osobní péči o dítě, správu jeho jmění a jeho zastupování v běžných věcech s možností obrátit se na soud, rozhodne-li v podstatné věci rodič v rozporu se zájmy dítěte (§ 50 SZOR). Dále, rodiče mají výslovnou povinnost platit na své dítě výživné podle svých možností, schopností a majetkových poměrů a odůvodněných potřeb dítěte. Výživné však neplní k rukám pěstounů, ale orgánu sociálně-právní ochrany dětí. Soud rozhodne o vyživovací povinnosti rodičů k dítěti v rámci rozhodování o pěstounské péči (§ 51 SZOR). Stát pěstounskou péči financuje dávkami pěstounské péče (zákon č. 265/1998 Z. z.).

Odlišnost nové slovenské právní úpravy od úpravy české, resp. československé, je možné spatřovat především ve zdůraznění práva rodičů na styk s dítětem v pěstounské péči (výslovně § 50 odst. 5 SZOR) a možnosti pěstounů – manželů požádat soud o svěřeni dítěte do individuální péče pro dobu po rozvodu manželství zároveň s návrhem na rozvod (§ 52 odst. 3 SZOR). Podle nové slovenské právní úpravy může soud svěřit dítě do pěstounské péče pouze osobě s trvalým pobytem na území Slovenské republiky (§ 48 odst. 2 SZOR) a pěstounskou péči může prodloužit o jeden rok po nabytí zletilosti dítětem (§ 52 odst. 5 SZOR).

Jde-li o další institut, o náhradní osobní starostlivost, nový slovenský zákon o rodině výslovně preferuje příbuzné dítěte s trvalým pobytem na území Slovenské republiky. Právní úprava tradičně vychází z toho, že dítě „právně zůstává“ v původní rodině, rodičům jsou zachována rodičovská práva a povinnosti a mají právo se s dítětem stýkat (srov. § 45 odst. 6 SZOR). Rodiče plní svoji vyživovací povinnost přímo k rukám jiné fyzické osoby, neboť stát tuto formu náhradní rodinné péče nefinancuje (§ 45 odst. 7 a 8 SZOR). Práva a povinnosti jsou podobná jako u pěstounské péče – jde v podstatě o osobní péči o dítě, správu jeho jmění a jeho zastupování v běžných věcech s možností obrátit se na soud, rozhodne-li v podstatné věci rodič v rozporu se zájmy dítěte (45 odst. 4 SZOR).

Pokud jde o Polsko, právní rámec individuální osobní péče o nezletilé dítě v rodzinach zastepczych a v rámci institutu svěřeni dítěte do poručensko výchovné péče poskytuje stále kodex rodzinny a opiekuńczy (Dz. U. 1964 Nr. 9, viz nová ustanovení § 1121, 1122 - rodzina zastepcza) a zákon o společné pomoci (srov. zákon ze dne 12. 3. 2004, Dz. U. No. 64 poz. 593). Tato individuální péče – obdobně jako v Česku a Slovensku – je vždy pojímána jako subsidiární k rodině přirozené. Může být zabezpečována jak osobami dítěti a jeho rodině příbuznými, tak nikoli příbuznými. Z literatury se podává, že v praxi se nejčastěji uplatňuje péče příbuzenská, resp. pokrevní (v 80% případů),³¹ což je plně v souladu s mezinárodními úmluvami. Jde o institut, který nemá statusové důsledky, tedy rodiče zůstávají právně spojeni se svými dítětem a zásadně také zákonnými

³¹ Srov. *Stasiak, S. a kol.*: Rodzinne formy opieki zastepcczej. Warszawa: 2007, s. 26 – 27.

zástupci svého dítěte s právem na styk. Pokud jde o vyživovací povinnost rodičů k dítěti, rodiče ji platí přímo, například na základě smlouvy formou notářského zápisu,³² nicméně zákon garantuje rodinám zastepczym finanční pomoc.³³ Role pečujících osob je v pravém slova smyslu pečující, obdobně jako v české a slovenské úpravě: jde o výkon běžné péče o dítě, o výchovu dítěte a jeho zastupování.³⁴

3. ZÁVĚR

Máme-li učinit závěr ve věci pěstounské péče de lege lata, nezbyvá než konstatovat že slovenský zákonodárce nejvíce z posuzovaných zemí vnímá lidskoprávní dimenzi rodinného práva. Podporou pro tento názor budiž judikatura Evropského soudu pro lidská práva ve věci Kutzner v. Německo, která nepochybně napomáhá k dalšímu hodnotovému sblížení institutů pěstounské péče v Česku, na Slovensku i v Polsku. Srov. zejména konstatování:

„Ačkoli základním smyslem článku 8 Úmluvy o ochraně lidských práv a základních svobod je chránit jedince před svévolnými zásahy veřejné moci, může jako doplněk existovat i pozitivní závazek obsažený v účinném „respektování“ rodinného života. Proto tam, kde vznikly rodinné vazby, musí stát v zásadě jednat způsobem, který umožní další rozvíjení takových vazeb, a podnikat opatření, která dovolí opětovné spojení rodiče a dítěte.“³⁵

Pěstounská péče i další instituty náhradní (rodinné) péče jsou a musí být chápány jako překlenovací řešení krize přirozené nukleární rodiny rodičů a jejich dítěte. Mohou trvat jen tak dlouho, dokud jej jeho rodiče nemohou, nechtějí nebo nedokáží mít v osobní péči. Nejdéle však do zletilosti dítěte. Z toho je třeba vyvodit nově nazíranou klasifikaci pěstounské péče: dle potřeby. Pěstounská péče tedy může a měla by být jak krátkodobá – překlenovací, profesionální, terapeutickou, respitní, azylová či emergentní, tak střednědobá a dlouhodobá, resp. bez výslovného časového vymezení.³⁶ Pěstounská péče má opodstatnění a může trvat zásadně jen tak dlouho, pokud krize na straně rodičů nepomine, resp. dokud jí dítě bude potřebovat. Pěstounská péče i jiné instituty náhradní (rodinné) péče jsou a měly by být

³² Tamtéž, s. 44.

³³ Tamtéž, s. 22, s. 44, s. 61 – tabulka.

³⁴ Tamtéž, s. 22, s. 43.

³⁵ Srov. rozsudek ze dne 26. 2. 2002, věc č. 46544/99, v českém jazyce dostupný v Soudních rozhledech, 2003, č. 4, s. 142 a násl.

³⁶ K tomu *Molton, M., Hellincks, W.*: Residential and Foster Care in the European Community: Current trends and Policy and Practice. *The British Journal of Social Work*, 1994, No. 24, s. 560 – 576.

obecně pojímány jako instituty garantující zachování a rozvíjení přirozených vazeb dítě – nukleární rodina, rodiče, a to zejména prostřednictvím pravidelného styku. Proto by měla být pravidlem pěstounská péče za účasti rodičů, nikoli naopak. V principu č. 2 Doporučení Rady Evropy³⁷ je zdůrazněno právo na udržování osobního vztahu (personal relationship) mezi dítětem a rodinou jeho původu, pokud to neodporuje základním zájmům dítěte.

Z výše uvedeného lze de lege ferenda vyvodit následující teze.

Pokud nemůže nezletilé dítě žít se svými rodiči, mělo by být svěřováno především svým příbuzným, resp. osobám dítěti blízkým. Není možné vytvářet atmosféru bránící prarodičům a dalším příbuzným ve výkonu pěstounské péče o dítě po dobu, co jejich rodičům v této péči brání překážky, byť subjektivního charakteru, nota bene když je obecně známo, že příbuzní mají k dítěti nejbližší, spíše umožní dítěti styk s rodiči a zpravidla nebudou bránit návratu dítěte domů k rodičům po odpadnutí problémů, resp. po sanaci. Lze mít za to, že toto pojmání pěstounské péče (i jiných institutů) je plně v souladu s lidskoprávními standardy a lidským přístupem k věci vůbec.

Česká republika bývá často terčem kritiky za velký počet dětí v ústavěch, s tím, že se nediferencuje mezi jednotlivými resorty. Nově čelí problémům dětí odebraných rodičům ze sociálních důvodů – např. ve věci Wallová a Walla proti České republice³⁸ a v medializované kauze dvojčat Křížových.³⁹ V této souvislosti bývá někdy konstatováno, že propracovaný systém institutů náhradní péče o děti je ve svém důsledku kontraproduktivní, neboť potírá význam přirozené rodiny ... Jde však o komplexní otázku: nejen o zákon a o jeho ústavně konformní interpretaci a aplikaci, ale i o prevenci, o pomoc, o doprovázení, o sociální práci. Lze tedy souhlasit s odborníky, kteří správně hovoří o potřebě sanace rodin ohrožených nejen sociálními problémy, ale i patologickými jevy, a o nutnosti státu disponovat určitým počtem skutečných sociálních bytů, o potřebě spolupráce mezi resorty apod., o osvětě, o terénní práci za účasti neziskových organizací.⁴⁰

³⁷ Srov. *Doporučení Rady Evropy č. (87)6 o pěstounských rodinách.*

³⁸ V detailech rozsudek ze dne 26. října 2006 ve věci stížnosti č. 23848/04, v českém jazyce dostupný na www.justice.cz.

³⁹ K tomu srov. rozhovor s pěstouny s názvem „Původně jsme chtěli starší děti“ na stránkách MF Dnes ze dne 1. 3. 2008, s. B2. Z rozhovoru se mimo jiné podává, že děti Křížovy u nich byly nejprve na „hostovské návštěvě“ ačkoli „měli zažádáno o předpěstounskou péči. Tam je ale zapotřebí počkat, zda se rodiče neodvolají.“

⁴⁰ Tak např. *Bechyňová, V.: Sanace rodiny – zkušenosti a výsledky. Sborník z III. celostátního semináře náhradní rodinné péče.* Brno: Trialog, 2003, s. 30 a násl.

*Dny práva – 2009 – Days of Law: the Conference Proceedings, 1. edition.
Brno : Masaryk University, 2009, ISBN 978-80-210-4990-1*

Contact – email

zdenka.kralickova@law.muni.cz

